

УДК 811.161.2'373.23

Марта Максимюк, Антоніна
Аністратенко,
Буковинський державний медичний
університет,
Чернівці (Україна),
maksymjuk@ukr.net,
oirak@rambler.ru

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ
У РОМАНАХ В. КОЖЕЛЯНКА
„КОТИГОРОШКО” ТА „ТРЕТЄ ПОЛЕ”
(АНТРОПОНІМНИЙ АСПЕКТ)

Key words: national hero, onym, anthroponym, the archetype of the hero archetype people, archetype of death.

Maksymyuk M., Anistratenko A. THE ROLE OF NATIONAL HERO IN THE V. KOZHELYANKA'S NOVEL „KOTIGOROSHKO” AND THE „THIRD FIELD” (ANTHROPONYMIC ASPECT).

In the article the antroponymic aspect of the national hero in the V.Kozhelyanko's novels „Kotigoroshko” and „Third Field”, the archetypal structure of novels is considered (the archetypes of the hero, the enemy of the people, exile, loser, death, grandeur, house, female goddesses).

Роман політичний анекдот „Котигорошко” вийшов друком у видавництві „Кальварія” в серії „Дефіляди” 2001 року. За ідейним спрямуванням та схемою розроблення персонажа, навіть за контекстом персонажа, тобто сюжетною схемою, роман ближчий до пригодницького роману „Третє поле”, однак у стильовому маркуванні відчутний вплив „дефілядної” трилогії. Роль іронії вкладає текст у рамки політичного анекдоту, задля цієї ж цілі працює глибоко мотивований онімний простір роману. У мовному оформленні бачимо вже задекларований, впізнаваний бароково-неомодерний стиль викладу В. Кожелянка.

Роман „Котигорошко” названо за прізвиськом головного героя *Вишнеслава Котигорошка*. Онім „Котигорошко” у свідомості багатьох читачів, завдяки казкам, асоціюється з іменем героя-зміборця, героя, який бореться зі злом (хай навіть це зло в образі змія) і перемагає це зло. Первісно (етимологічно) ім'я „Котигорошко” (у казках іноді *Покотигорошко*) – складне ім'я, утворене від двох основ: дієслова наказового способу *коти* (*покоти*) та іменника *горошок* (*горошко*). У казках пояснюється: „Мати... набрала води да іде – коли горошина котиться по дорозі да й вскочила у відро, а вона і не бачила. Прийшла додому, виливає воду – коли дивиться: горошина у відрі; вона узяла й з'їла і од тієї горошини уродився син. Дали йому ім'я Покотигорошко; він росте не по годинах, а по хвиликах”¹.

У В. Кожелянка *Котигорошко* – звичайна людина, але паралелі з казковим героєм можна простежити. Як і всі його друзі, вчиться у „веенезі” і мріє про „блискучі халяви”.

Але він, як кажуть, має голову на плечах і це допомагає йому – його військова кар'єра (порівняно з кар'єрами тих же його друзів) справді „росте не по днях” (своєрідна паралель з казковим Котигорошком). Зрештою, герой досягає найвищої влади – стає президентом України.

Цікаво простежити кількість антропомоделей, ужитих автором для називання головного героя. Найуживанішим виступає прізвище (*Котигорошко*) – використано 529 разів; далі ім'я (*Вишнеслав*), яке вжито 42 рази; антропонімоформулу ОІ+прізвище (*Вишнеслав Котигорошко*) фіксуємо на сторінках роману 5 разів. Така антропонімоформула, як прізвище + ім'я + по батькові у романі нами не зафіксована. Антропонімоформула особове ім'я+ім'я по батькові зафіксована лише одна – *Горохій Вишнеславович*. Такі антропонімоформули, як відомо, не були характерні для українців (особливо це стосується Західної України та Буковини), а привнесені з російської системи найменування, і саме тому, на нашу думку, В. Кожелянко не використовує антропонімоформули такого виду.

На позначення головного героя В. Кожелянко використовує ще й інші, дещо „специфічні” власні назви – *Горохій*, *Горохій Вишнеславович* (так називає себе Котигорошко під час візиту до Ярини) та *Маг К.Т. Горошко* (ця власна назва використовується у розділі, де *Котигорошко* з *А.Г. Рипною* перебувають в астральному світі, на шостому небі і потрапляють на свято до *Вельзевула*). Ім'я „Горохій” та антропонімоформула „Горохій Вишнеславович” – це

переінакшене, своєрідно обігране прізвище *Котигорошко* та антропоформула *Вишнеслав Котигорошко*. Це обігрування ґрунтується на близькості основ казкових імен „*Горох*” та „*Котигорошко*”. Адже, як зазначав В.Д. Ужченко, „ще раніше фольклорист О.М. Афанасьєв (1826-1871) пов’язував ім’я Горохачаря з міфологічним богатирем Котигорохом, що народився з горошини, яку проковтнула цариця”². В антропонімоформулі *Горохій Вишнеславович* В. Кожелянка, обігруючи антропонім на позначення свого героя (*Вишнеслав Котигорошко*), творить з особового імені ім’я по батькові, а з прізвища – особове ім’я. Таке перетворення імені дає можливість авторові натякнути на те, що головний герой уже поважного віку (ім’я *Горох*, зокрема у фразеологізмах на кшталт „за царя Гороха”, сприймається як хронотопічне ім’я, тобто „часи Гороха” для нас передовсім давні³).

Головний персонаж роману Вишнеслав Котигорошко із усіх життєвих воєн виходить також живий та переможний, проте так само нікому не потрібний: не сприйнятий ані коханою жінкою Яриною, ані власними дітьми (донька Ярослава не бажає бачити батька, один син загинув, а другий веде негідний спосіб життя). Він розуміє марність героїзму: цій нації не потрібен герой.

Проблема національного героя України часто піднімається в історичних, психологічних студіях, її розглядають в межах літературознавчих питань постколоніальної критичної школи О. Забужко, В. Даниленко, Є. Кононенко, В. Агеєва, І. Набитович, К. Родик, не оминають проблему втрати національного героя також серед концептів національної картини світу й патріотично налаштовані періодичні видання „Літературна газета”, „Друг читача”, „Критика”, „Пост-Поступ”, „Четвер”, „Сучасність”, „Дніпро”, „Слово і час”.

Однак розв’язати її можна тільки врахувавши три компоненти проблеми. По-перше, вона містить прямий зв’язок із пам’яттю народу, роду, родини, зокрема й канонічною пам’яттю, що не являється антиномією до забуття. По-друге, вона керується значенням і зв’язками архетипних структур (архетипи героя, ворога, народу, вигнанця, невдахи, смерті, величі, хати, жінки-берегині). По-третє, постколоніальні студії вкладають в систему національно-етичні зміни, які спостерігають і фіксують історики, психологи та літературознавці (останні, – вже у задзеркаллі).

Окремого слова заслуговують алюзії, використані автором у романі „Котигорошко”. Структуризація сходження Кожелянкового

Котигорошка по службовій драбині від чотаря до генерала-хорунжого, від курсанта до президента України відбувається за переліком здійснених подвигів, яких у романі всього три. І хоч їх не 12, алюзія на діяльність міфічного Геракла справджується і містить іронічну сему, враховуючи, що ці „подвиги” перетворюють національного Героя на душогуба. Назви більшості розділів книги носять алюзійний характер: „Отруєння славою” (алюзія на стійке словосполучення, яке часто фігурує в літературних творах, „випробування славою”), „На варті українських пірамід” (алюзія на відому радіопередачу „На варті українського відродження”, яка спровокувала масове використання цієї назви у ЗМІ), „Таємний сніданок” (алюзія на біблійну „Таємну вечерю”) та ін.

Отож, розгляньмо три вказані аспекти на основі двох романів В. Кожелянка „Котигорошко”, „Третє поле”. Найперше з’ясуємо діалектичний зв’язок із пам’яттю народу, роду, родини, зокрема й канонічною пам’яттю, що не є антиномією до забуття. Загалом класична філософія літератури схильна розглядати пам’ять як сукупність спогадів, відображених у мистецькому творінні. Таким чином, за Малларме, „забуття позначає межі світу, трансцендентованого мистецтвом слова, що спромагається створити новий світ”, – пише автор статті Жан Болак і продовжує, – „[...] все, що коли-небудь було сказане, може бути сказане знову, уникнувши стирання за допомогою створеної заново системи відліку[...]”⁴. Однак, пам’яті притаманна подвійність: до неї звертаються, її відроджують або їй підкоряються.

Творення смислу передбачає дистанціювання від минулого та фактів, збережених пам’яттю. Але глибина минулого незмірна і незапам’ятна (*immemorial*), а отже, „незапам’ятовувана” (*unvordenklich*), настільки ж недосяжна, як і сучасність, що минає. З цієї причини малі та великі суспільства створили горизонти, більшою чи меншою мірою, міфічні. „[...] Історичне – це, власне, не факти, які можна час від часу порівнювати із сучасністю, а те, що традиція в певний момент була переупорядкована, реорганізована та перепланована таким чином, щоб провідні принципи і навіть поставлена мета, постали очевидними для нас [...]”⁵. Саме в цій перспективі можна оцінити важливість пам’яті, якої вимагає протяжність корпусу історії, що збільшується завдяки своїм локальним актуалізаціям. Битви за пам’ять вписуються в ці традиції, розділяючи народи, що визначають наново свою ідентичність.

Хоча історичне пізнання просувається вперед та підноситься в суспільстві на досі небачений рівень точності, воно залишається просякнуте заборонами, політично мотивованим забуванням та вимушеною міфотворчістю. Останнім оплотом збереження пам'яті від зазіхань новітніх чи давніх історичних міфів залишається пам'ять роду, що яскраво відображено в українській національній історії.

На протигагу пам'яті, якій опонує забуття, існує т. зв. канонічна пам'ять як спосіб осмислення явищ культури (в ширшому значенні = цивілізації). Канонічну пам'ять можна уявити у вигляді інтелектуального ядра, яке включає історичні події та способи реагування на них народів чи окремих особистостей разом з висновками про їхню правомірність і мотивованість. Канонічну пам'ять нерідко називають історичною правдою, оскільки вона виконує роль взірця, тестера новітніх соціальних, політичних чи культурних подій. Відображення її в історичній літературі та рівень накладання „двох правд” (історичної та життєвої) однозначно трактує в монографічній праці проф. Б. Мельничук „[...] життєва істина, що включає в себе наші уявлення, погляди як на сучасне, так і на минуле – менш чи більш віддалене. Стосовно останнього говорять про правду історії або про історичну правду, яка під пером майстра слова стає правдою художньою”⁶. Таке тлумачення справедливе для історико-біографічної літератури, в контексті якої можемо говорити про національного героя, який був також діячем історії. В українській національній пам'яті державних діячів, які беззаперечно виступають національними героями (на відміну від більшості націй світу) майже немає.

В. Даниленко в розділі „Архетип героя” книги „Лісоруб у пустелі: письменник і літературний процес” аналізує властивості та характеристики героя, який може стати українським національним героєм „Котигорошко, який перемагає сильного і злого ворога, зовні непоказний і не схожий на супермена, він не велетень, у нього немає рельєфних м'язів і гордовитого погляду, а поєдинки для нього – буденна справа. У цій неяскравості Котигорошка найбільша загадка, що розкриває суть нації: війна не її покликання, та коли вона приходить на поріг, тоді героєм може стати кожен”⁷. Альтернатив виходило багато, проте не всі, хто могли б, стали ними. Переважно мілітарні герої зайняли нішу романтичного героя, а не національного: „[...] гайдамаки, опришки, запорожці і благодійні розбійники – ось ідеал романтичного героя, схований у глибинах загад-

кової української душі, схильної до анархізму”⁸. Канонічна пам'ять утвердила їхню маргінальну роль „Робін Гуда”. Власне, цей аспект використав В. Кожелянко у створенні образів персонажа та ідейного рівня „Котигорошка” і „Третього поля”: уклав у своїх Котигорошка та Рана риси обох згаданих героїв. „Стрункий, кароокий, чорновусий красень”⁹ Вишнеслав Котигорошко володіє, окрім зовнішньої привабливості, необхідними якостями героя обох типів: діяльний, цілеспрямований, мислить глобально й абстрактно, вправний стратег і воїн, амбітний, артистичний, мріє бути героєм України. Образ Рана з трипільського поселення Летючого Пса подібний, щоправда, дещо підкорегований під ймовірного героя-трипільця: майже ідеальний молодий чоловік, розумний, далекоглядний, вправний воїн, стратег і тактик, безстрашний аж до страху перед собою, автентичний у поведінці й мотиваціях, має розвинену інтуїцію, енергійний, амбітний, кмітливий.

Усі названі якості складають резерв розвитку головних дійових осіб (а отже – сюжетних схем). Проте, головні герої в романах В. Кожелянко не являються єдиними спадкомцями протообразу героя. Генерал-гетьман, міністр мілітарних справ Жовтовод-Водяник з роману „Котигорошко” і вожді Ур, Рум – із „Третього поля” так само підпадають під цю схему. Серед жіночих образів, з певною мірою узагальнення, відносимо сюди Ярину Савойську – не реалізовану любов В. Котигорошка та Леду – трагічне кохання вождя Рана. Різні за спрямуванням та фабульною місією персонажі героїчного типу дозволяють автору претендувати на епічність твору, враховуючи, що В. Кожелянко узявся прослідкувати життя кількох поколінь протягом розгортання сюжетної дії.

Вперше читач зустрічається з Вишнеславом Котигорошком, коли той закінчує навчання у Чернівецькому військовому інституті імені 300 Героїв-парашутистів і отримує, крім першого старшинського звання чотаря, наступне службове направлення. Перша ж описана сцена належить вже до розряду романтичних – дуель між двома курсантами Титом Яблуненком і Вишнеславом Котигорошком.

Знайомство з Раном відбувається також у схожих обставинах: під час двобою з оленем. Цей двобій міг би зватися полюванням, якби Ранові не було чотирнадцять років. Отже юний мисливець здобуває звання чоловіка і відповідний статус у громаді. Проте, вроджена допитливість та схильність до філософу-

вання перекреслює Ранові можливість „тихого щастя”: хлопець прагне пригод і визнання.

Протягом сюжетної дії обох романів схеми персонажів та контекст персонажів (фабульні схеми) підпорядковані також символічним та протоструктурам ідейного рівня творів. Архетипні структури романів являють собою підґрунтя символічних конструкцій, якими автор керується у здійсненні етичних та естетичних надбудов. Йдеться про найважливіші архетипи: героя, ворога, народу, вигнанця, дурня (невдахи), жінки-берегині, смерті, величі та їхній зв'язок з типовими моделями поведінкових характеристик.

„За змістовими характеристиками більшість традиційних образів легендарно-міфологічного походження є своєрідними психологічними типами або моделями, які відображають суттєві – як правило, екзистенційні – сторони індивідуального або колективного буття”¹⁰ робить висновок з порівняльного аналізу світових літературних архетипів А. Нямцу. Поліфункціональність традиційних сюжетів та образів, заснованих на архетипних явищах, обумовлена тим, що вони є відкритими художніми системами. Внаслідок цього вже протягом віків відбувається т. зв. „штурм образів”¹¹. В новому контексті загальновідомі образи і символічні структури одержують нові трактування, підлягають осучасненню.

Осучаснення можна відобразити в двох аспектах: формальному (нові функціональні ролі відомих образів та символів, наприклад, переосмислення образу Мефістофеля, від „Фауста” Й. В. Ґюте до „Майстра і Маргарити” М. Булгакова) та змістовому (надання нових якостей та характеристик відомим персонажам і образам: це можуть бути євангельські образи Юди Іскаріота, Ісуса Христа, Марії Магдалини, Понтія Пилата, психологізація яких приводить до осучаснення; у творчості В. Кожелянка – „Шлях Каїна в Україні”, „Діти Застою”; це можуть бути також міфологічні персонажі або міфологізовані особистості; у творчості В. Кожелянка – Котигорошко, телесики, М. Нострадамус, Магатма Ганді тощо). Також осучаснення забезпечують альтернативні вираження протообразів. В українській літературі ХХ – ХХІ ст. архетип вигнанця майже збігається з образом маргінала в суспільстві: митці, винахідники, представники найнижчого соціального прошарку (повії, безхатченки, пияки), особи з девіантною поведінкою.

Архетипи національного героя та ворога є найбільш стійкими за своїм конкретно-історичним вираженням з-поміж названих кате-

горій. Архетип іманентного ворога маємо в „Котигорошкові” – це створення, подолання і повернення Первобасаврія, безсутнісної руйнівної сили, яку насилає Котигорошко на континент Атлантиди. У романі „Котигорошко”, як і в „Третньому полі” акцент зроблено на символічному внутрішньому ворозі, тобто деструктивних відцентрових силах, що діють всередині соціуму, українського народу. Саме міжусобиці та незлагодженість у ідеологічному та культурному житті народу (у випадку „Третього поля” – громади) приводить до руйнування держави і державного утворення. Роль зовнішнього ворога формується на підставі інтенційності в масштабах агресії та нормативності задуманих конкретних дій.

Архетипи хати та жінки-берегині пов'язані з сакральним уявленням про рід, родину, пристанище людини, прижиттєве та посмертне. Отже, хата в картині світу українця виступає моделлю собі-світу, життєвого простору. Стефанія Андрусів, спираючись на методологічні засади Н. Фрая, проаналізувала архетипи Землі і Неба, Світу-Дому у поезії Б.–І. Антонича („Модус національної ідентичності: Львівський текст 30–х рр. ХХ ст.”, 2000 р.) і визначила їх трансформацію у комплекси позитивних концептів.

У романі В. Кожелянка „Котигорошко” архетип хати втілений у телесіянському журналі „Кам'яний дух”, що став на захист свободи віри, думки та вибору під час авторитарного режиму президента В. Котигорошка. Відповідно жінка-берегиня традиції – редактор журналу Ярина Савойська. Реалізація архетипів хати й жінки-берегині у „Третньому полі” співпадає з прямим вираженням самого протосимволу: Земля, Ліс, Ріка – ось хата для Рана і його громади. Вихід за зазначену життєву територію, загарбницький інстинкт Рана виводить його з-під протекторату жінки-берегині цієї „хати”, тому, смерть Леди видається нам вмотивованою: не маючи змоги створити та зберегти родинне коло, жінка помирає.

Первинні, тобто сакральні, архетипи смерті та величі діалектично пов'язані між собою. При цьому, архетип смерті амбівалентний. Залежно від зовнішнього контексту виявляється співвіднесення його з протообразами величі, пам'яті, пошани або, у чистому вияві, архетип смерті координується й протиставляється антиномічним архетипом життя й може бути визначений як затухання життя, зупинка руху, догматизація віри, крах надій і т. п.

Саме другий варіант використав В. Кожелянка у романах „Котигорошко” і „Третє поле”. У „Котигорошкові” йдеться про фі-

зичну та духовну смерть головного героя, описану в останньому розділі „Затемнення бронзи”, коли наприкінці життя він розуміє марність усіх своїх вчинків, крах сподівань на ідеальне функціонування української імперії, нездійснену гонитву за щастям, яке було весь час поруч; герой, покинутий усіма, перетворився на пам’ятник президентству та символ безперервних воєн, втрачене життя не має надії на виправлення наступними поколіннями, адже його діти або загинули, або відцурались батька. Остаточна смерть Котигорошка настає у знищенні його роду.

Подібна схема реалізації архетипу смерті у романі „Третє поле”. Ран помирає у Рангороді, залишений усіма, втративши Леду і сина, віру в створене ним божество. По фізичній смерті героя не залишиться пам’яті, адже городище буде спалене, за трипільською традицією. „У різних філософських системах, – пише В. Даниленко, – смерть має різні лики: смерть як закінчення земного циклу розвитку і смерть як кара за кармічні злочини, коли людина не виконує свою місію, а втручається в ті сфери, які їй не підвладні”¹². Друге тлумачення вповні описане у романі „Котигорошко”, а в „Третьюому ролі” сюжет не розгортається до самого кінця (фізичної смерті головного героя) й кінцева розв’язка залишена відкритою.

Найбільш сильним, характерним для української літератури, виступає архетип народу. Протягом століть бездержавності України вона звично ототожнюється з українським народом, а не територією. Тому в колективному бутті спрацьовують символічні структури, що виникли на основі архетипу народу. Проблема національного героя, розкрита на тлі образу народу, отримує глобальне значення та набирає монументальних рис.

Тема політичного реваншу України як необхідний ґрунт для розвитку нового національного героя, який міг би сконсолідувати українців навколо ідеї національної ідентичності та успішності, суголосна пост колоніальним дослідженням та з різних боків реалізується у творчості В. Кожелянка. Романи „Третє поле” та „Котигорошко” розгортають її в теорії й на практиці, відповідно, у плані історичної ретроспективи та реконструкції фантастичної історії України.

ЛІТЕРАТУРА:

¹ Українські народні казки: Для мол. шк. віку / Передм.,упоряд. та адаптація текстів Л. Ф Дунаєвської. – К.: Веселка, 1991. – С. 223.

² Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – К.: Рад школа, 1988. – С. 29.

³ Там само, С. 28.

⁴ Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. – Том перший. – Вид. друге, виправл. – Дух і Літера, 2011. – С. 356.

⁵ Там само, С. 353.

⁶ Мельничук Б.І. Випробування істиною / Художнє оформлення В.П.Верстюка. – К.: ВЦ „Академія”, 1996. – С. 14.

⁷ Даниленко В.Г. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес [Текст] / В. Даниленко. – К.: Академвидав, 2008. – С. 164.

⁸ Там само, С. 166.

⁹ Там само, С. 10.

¹⁰ Нямцу А. Літературні архетипи у світовому літературному контексті [Текст] / А. Нямцу // Sacrum і Біблія в українській літературі, за ред. І. Набитовича. – Люблін: Ingvarg. – 2008. – С. 51.

¹¹ Юнг К.Г. Архетип и символ. – Москва: Ренесанс, 1991. – С. 105.

¹² Даниленко В.Г. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес [Текст] / В. Даниленко. – К.: Академвидав, 2008. – С. 180.

Maksymyuk M., Anistratenko A.

LE RÔLE DES HÉROS NATIONAUX DANS LE ROMAN DU V. KOZHELYANKO „KOTIGOROSHKO” ET „LE TROISIÈME CHAMP” (L’ASPECT ANTHROPONYMIC).

Dans l’aspect article antroponymnyu comme un héros national dans le romans V. Kozhelyanka „Kotigoroshko” et „Troisième pôle”, considérée comme la structure archétypale de romans (les archétypes du héros, l’ennemi du peuple, l’exil, perdant, la mort, la grandeur, maison, déesses femmes).

Mots-clés: *onym de héros national, anthroponyme, l’archétype de l’archétype de héros gens archétype de la mort.*

Максимюк М., Анистратенко А.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ В РОМАНАХ В. КОЖЕЛЯНКО „КОТИГОРОШКО” И „ТРЕТЬЕ ПОЛЕ” (АНТРОПОНИМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).

В статье освещено антропонимический аспект роли национального героя в романах В. Кожелянко „Котигорошко” и „Третье поле”, рассмотрено архетипические структуры романов (архетипы героя, врага, народа, смерти, женщины-хранительницы).

Ключевые слова: *национальный герой, оним, антропоним, архетип героя, архетип народа, архетип смерти.*